

KRZYSZTOF TOMASZ WITCZAK

GIGARUM VEL *GIGARUS* ‘KOŁOKAZJA JADALNA’
– NAZWA ETRUSKA CZY GALIJSKA?

„ETRUSKIE” NAZWY ROŚLIN W ZIELNIKU PSEUDO-DIOSKORIDESA

Za panowania cesarzy Klaudiusza i Nerona (tj. w latach 41-68 n.e.) grecki lekarz wojskowy Pedanios Dioskorides, pochodzący z cylicyjskiego miasta Anazarbos, stworzył naukowe dzieło pt. *O materii lekarskiej* (gr. Περὶ ὕλης ἰατρικῆς, łac. *De materia medica*), zawierające opis i charakterystykę ok. 600 roślin leczniczych, mających zastosowanie w medycynie¹.

Wieloetniczność i wielojęzyczność Cesarstwa Rzymskiego sprawiła, że niebawem (prawdopodobnie w II wieku n.e. lub na początku III stulecia) pojawiła się wersja interpolowana, która uzupełniła dzieło Dioskoridesa o nazwy lokalne, odnoszące się do tej samej rośliny. Nieznany autor, zwany potocznie Pseudo-Dioskoridesem, prócz podstawowych nazw greckich i łacińskich zestawiał liczne fitonimy używane przez Afrykańczyków, Bessów, Daków, Dardanów², Egipcjan, Etrusków, Gallów, Hiszpanów, Istryjczyków, Italów, Kapadoków, Lukanów, Marsów, Ormian, Persów, Sykulów i Syryjczyków. W zamierzeniu miał to być podręczny słownik ułatwiający greckim i rzymskim lekarzom wojskowym, przebywającym w różnych regionach Imperium Rzymskiego, uzyskanie od miejscowej ludności właściwej rośliny, niezbędnej do przyrządzenia odpowiedniego medykamentu.

Prof. dr hab. KRZYSZTOF TOMASZ WITCZAK – profesor zwyczajny w Zakładzie Latynistyki i Językoznawstwa przy Katedrze Filologii Klasycznej Uniwersytetu Łódzkiego; adres do korespondencji: Zakład Latynistyki i Językoznawstwa, Katedra Filologii Klasycznej, Wydział Filologiczny, Uniwersytet Łódzki, ul. Pomorska 171/173, 90-236 Łódź; e-mail: ktw@uni.lodz.pl

¹ K. TADAJCZYK, *Dioskurides i jego ziołolecznictwo w świetle przedmowy do dzieła „Peri hyles iatrikes”*, „Farmacja Polska” 56(2000), z. 24, s. 1150-1153.

² Dardańskie nazwy roślin przedstawił w osobnej pracy K.T. WITCZAK, *Dardanian Plant Names*, „Linguistique Balkanique” 53(2014), z. 2-3, s. 95-102.

Do nazw etruskich Pseudo-Dioskorides odwołuje się przy charakterystyce 13 roślin i przytacza w sumie 16 nazw używanych przez mieszkańców Etrurii³. Pod pojęciem *Tūscī* (gr. Θούσκοι) Pseudo-Dioskorides rozumiał bez wątpienia mieszkańców antycznej Etrurii, której obszar odpowiadał mniej więcej dzisiejszej Toskanii, północnego Lacjum i części Umbrii⁴. Prawdopodobnie w II lub III wieku ery chrześcijańskiej język etruski powoli już wychodził z użycia⁵, a większość mieszkańców Etrurii posługiwała się językiem łacińskim jako standardowym środkiem porozumienia. Ludność miejscowa była jednak przyzwyczajona do własnej nomenklatury botanicznej i mogła stosować inne nazwy niż mieszkańcy pobliskiego skądinąd Lacjum, niezależnie od tego, czy były to nazwy pochodzenia etruskiego, galijskiego, umbryjskiego czy łacińskiego.

KOLOKAZJA JADALNA W OPISIE DIOSKORIDESA I PSEUDO-DIOSKORIDESA

Celem niniejszego artykułu jest przeanalizowanie etruskiej nazwy kolokazji jadalnej⁶ – *gígarum* (gr. γίγαρουμ) – i jej genezy. Poniżej przedstawiamy zarówno tekst samego Dioskoridesa (pochodzący z drugiej lub trzeciej ćwierci I wieku n.e.), odnoszący się do kolokazji jadalnej, jak i późniejszą interpolację Pseudo-Dioskoridesa (z II wieku lub z pierwszej połowy III stulecia n.e.), przytaczającą m.in. lokalne nazwy, a wśród nich etruski apelatyw.

³ V. BERTOLDI, *Nomina tusca in Dioscoride*, „Studi Etruschi” 10(1936), s. 295-320; K.P. JOHNSON, *An Etruscan Herbal?*, „Etruscan News” 5(2006), s. 1, 8.

⁴ R. FAURE SABATER, *Diccionario de nombres geográficos y étnicos del mundo*, Madrid: Espasa Calpe 2004, s. 234 (s.v. Etruria), 578 (s.v. Toscana); A. FERRARI, *Dizionario del luoghi del mito*, Milano: RCS Libri 2011, s. 417-418 (s.v. Etruria).

⁵ Jeszcze w I wieku n.e. język etruski był dość powszechnie używany, gdyż – jak źródła antyczne (Swet. V 42) przekazują – cesarz Klaudiusz (żyjący w latach 10 p.n.e.-54 n.e.) napisał w języku greckim dzieło pt. *Τορρηνικά* w 20 tomach, a także gramatykę etruską.

⁶ Kolokazja jadalna, dawniej także kleśnica jadalna, kleśniec jadalny (*Colocasia esculenta* (L.) Schott, syn. *Arum esculentum* L., *Arum colocasia* L., *Colocasia antiquorum* L., *Arum peltatum* Lam., *Caladium esculentum* Vent.) jest rośliną użytkową z rodziny obrazkowatych. Nie można wykluczyć, że na zachodzie Europy nastąpiła błędna identyfikacja kolokazji jadalnej z podobnymi roślinami z rodziny obrazkowatych, np. z obrazkami włoskimi (*Arum italicum* Mill., syn. *Arum cinnatum* Schott), obrazkami plamistymi (*Arum maculatum* L.) lub ze żmijowcem (*Dracunculus vulgaris* L., syn. *Arum dracunculus* L.).

Ilustr. 1. Kolokazja jadalna (*Colocasia esculenta* Schott).

Źródło: Wikipedia. Domena publiczna.

Diosc. *De mat. med.* II 167: ἄρον τὸ καλούμενον παρὰ Σύροις λοῦφα. φύλλα ἀνίησιν ὅμοια τοῖς τοῦ δρακοντίου, μικρότερα δὲ καὶ ἀσπίλωτα, καυλὸν σπιθαμιαῖον, ὑποπόρφυρον, ὑπεροειδῆ, ἐφ' οὗ ὁ καρπὸς κροκίζων· ρίζα λευκὴ πρὸς τὴν τοῦ δρακοντίου, ἥτις καὶ ἐσθίεται ἐψομένη ἤττον οὔσα δριμυεῖα. ταριχεύεται δὲ τὰ φύλλα εἰς βρῶσιν, καὶ καθ' ἑαυτὰ ξηρανθέντα ἐψόμενα ἐσθίεται. δύναμιν δὲ ἔχει τὸ σπέρμα καὶ τὰ φύλλα καὶ ἡ ρίζα τὴν αὐτὴν τῷ δρακοντίῳ. ποιεῖ δὲ ἡ ρίζα καταπλασσομένη σὺν βολβίτῳ ἐπὶ ποδαγρικῶν. ἀποτίθεται δὲ ὡς ἡ τοῦ δρακοντίου, καὶ καθ' ὅλου ἐστὶν ἐδώδιμος διὰ τὸ μὴ λιαν δριμύ⁷.

Dioskorides II 167: **Kolokazja jadalna** (*áron*) u Syryjczyków nosi nazwę *lūfā*⁸. Wypuszcza ona liście podobne do liści żmijowca (*drakóntion*)⁹, mniejsze jednak i bez skazy; łodyga jest purpurowa, ma długość jednej piędziesiąt i postać tłuczka; na niej czerwieni się owoc. Korzeń kolokazji jest biały podobnie jak korzeń żmijowca, ale daje się zjeść, bo po ugotowaniu staje się mniej ostry w smaku¹⁰. Liście zbiera się na sałatkę i spożywa się je ususzone albo ugotowane. Nasienie, liście i korzeń mają te same własności co u żmijowca. Korzeń kolokazji jadalnej stosuje się wraz z nawozem w formie okładów przeciw podagrze. Używa się go tak samo jak korzenia żmijowca; ogólnie korzeń jest jadalny, ponieważ nie jest on nazbyt gorzki w smaku [tłumaczenie autora].

⁷ PEDANII DIOSCURIDIS ANAZARBEI *de materia medica libri quinque*, ed. M. Wellmann, vol. I quo continentur libri I et II, Berolini: Weidmann 1958², s. 233-234. Zob. także nowsze, greckie wydanie tegoż dzieła: Διοσκουρίδου περὶ ὕλης ἰατρικῆς, tłum. E. CHORAFAS [E. ΧΩΡΑΦΑΣ], t. II, Αθήνα: Εκδόσεις Λ. Γεωργιάδης 2002, s. 164.

⁸ Syryjska nazwa kolokazji jadalnej brzmiała *lūfā* (= λοῦφα u Dioskoridesa i jego interpolatora), zob. A. DIETRICH, *Die Dioskurides-Erklärung des Ibn al-Baitar: ein Beitrag zur arabischen Pflanzensynonymik des Mittelalters*, Arabischer Text nebst kommentierter deutscher Übersetzung, Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht 1991, s. 141. W języku arabskim kolokazja jadalna nosi pokrewną nazwę *lūf al-ḥayya* albo *al-lūf al-ḡa'd*.

⁹ Obie rozpatrywane rośliny: żmijowiec (*Dracunculus vulgaris* L., syn. *Arum dracuncululus* L.), zwany po starogrecku δρακόντιον, oraz kolokazja jadalna (*Colocasia esculenta* (L.) Schott), zwana ἄρον lub δρακοντία μικρά, należą do rodziny obrazkowatych i są bardzo do siebie podobne.

¹⁰ Bulwy kolokazji jadalnej „[w] stanie świeżym mają smak ostry, który tracią po ugotowaniu, nabierając smaku kasztanów”, zob. *Rośliny użytkowe*, red. T. Górczyński, Warszawa: Wiedza Powszechna 1961, s. 124.

Anonimowy interpolator dzieła *Περὶ ὕλης ἰατρικῆς* uzupełnił oryginalny tekst obszerną listą ekwiwalentów greckich i pozagreckich. W przeciwieństwie do Dioskoridesa, który uznawał nazwę ἄρον za podstawową, jego kontynuator preferował nazwę δρακοντία μικρά (dosłownie ‘mały żmijowiec’). Nazwa ta znajduje dobre uzasadnienie w opisie rośliny, podanym przez lekarza z Anazarbos: kolokazja jadalna ma relatywnie mniejsze liście niż żmijowiec (gr. δρακόντιον) i ta wysoce charakterystyczna i łatwo dostrzegalna cecha dała asumpt do kreacji alternatywnej nazwy δρακοντία μικρά.

Ps.-Diosc. *De mat. med.* II 167 Add.¹¹: δρακοντία μικρά· οἱ δὲ ἄρον, οἱ δὲ ἀρίς, οἱ δὲ ἔπαρσις, οἱ δὲ παρνοπόγονον, οἱ δὲ κυνό<ζ>ολον, οἱ δὲ φοινίκεον, οἱ δὲ ὄνοκεφάλιον, οἱ δὲ ἐφιάλιον, Αἰγύπτιοι ἐβρών, οἱ δὲ ἐρυθμόν, Ῥωμαῖοι βῆτα λεπορίνα, Θεοῦσκοι γίγαρουμ¹², Ἰστριανοὶ λάγμα, Δάκοι κουριοννηκούμ, Ἄφροισι ἀτειρνοιχλάμ, Σύροι λοῦφαν.

Pseudo-Dioscorides II 167 Add.: „**Żmijowiec mały**” (*drakontía mikrá*). Jedni [Grecy] nazywają tę roślinę „kolokazją jadalną” (*áron*), drudzy *arís*, inni „obrzękiem” (*éparsis*), dalsi „nasieniem szarańczy” (*parnopógonon*), kolejni „psim smrodem” (*kynódzolon*), następni „szkarlatem” (*phoinikeon*), dalsi „oślą główką” (*onoképhálion*), inni *ephíaltion*, Egipcjanie *ebrón*, albo też *erythmón*¹³; Rzymianie zwą ją „zajęczym burakiem” (*bēta leporīna*), Etruskowie *gígarum*, Istrianie¹⁴ *lágma*, Dakowie *kurionnēkum*, Afrykańczycy *at-irni-ħlam*¹⁵, Syryjczycy *lūfā* [tłumaczenie autora].

¹¹ PEDANII DIOSCURIDIS ANAZARBEI de materia medica libri quinque, M. Wellmann (ed.), s. 233-234.

¹² Etruską nazwę zapisałem z akcentem inicjalnym. Edytor Dioskoridesa (M. Wellmann) wprowadził zapis γίγαρουμ (z akcentem paroksytonicznym) zamiast prawidłowego γίγαρουμ, ignorując oczywisty fakt, że grecki zapis -ουμ oddaje łac. -um. Współczesne nazwy włoskie (przytoczone poniżej, np. wł. tosk. *gígaro*) świadczą jednoznacznie, że wyraz etruski miał akcent proparoksytoniczny.

¹³ Według świadectwa Teofrasta (*HP* 1.1.7, 1.6.11), egipskie miano kolokazji jadalnej brzmiało οὔριτον, zob. A. CARNOY, *Dictionnaire étymologique des noms grecs de plantes*, Louvain: Publications Universitaires. Institut Orientaliste 1959, s. 272. F. MONTANARI, *Vocabolario della lingua greca*, Milano: Loescher Editore 2003, s. 1432, podaje trzy warianty egipskiej nazwy zarejestrowane w kodeksach dzieła Teofrasta *Historia plantarum*: οὔριγον, οὔριπον oraz οὔριτον.

¹⁴ Istrianie albo Istryjczycy (zapewne pokrewni językowo Wenetom Adriatyckim) zostali podbici przez Rzymian w roku 77 p.n.e. Ich kraj, sąsiadujący z Dalmacją, leżał na półwyspie Istria (Histria) na płn. wybrzeżu Morza Adriatyckiego. Główne miasta Istrii to Tergeste (ob. Triest), Pola (ob. Pola) i Parentum (ob. Parenzo).

¹⁵ Berberyjska nazwa żmijowca (*Dracunculus vulgaris* L., syn. *Arum dracunculus* L.) brzmi *irni*, zob. A. DIETRICH, *Die Dioskurides-Erklärung*, s. 141. Nie ulega żadnej wątpliwości, że afrykańskie miano kolokazji jadalnej *at-irni-ħlam*, przytoczone przez Ps.-Dioskoridesa w formie ἀτειρνοιχλάμ, zawierało ten berberyjski leksem (zapis -ειρνοι- [czytany -irni- po nowogrecku] oddaje bez wątpienia berberyjskie *irni*).

MARCELLUS EMPIRYK Z BURDIGALI
I JEGO DZIEŁO *DE MEDICAMENTIS*

Na przełomie IV i V wieku n.e. na terenie Cesarstwa Zachodniorzymskiego działał lekarz galijski Marcellus Empiryk z Burdigali (ob. Bordeaux)¹⁶, który pozostawił wartościowe dzieło *De medicamentis*, stanowiące nie tylko podsumowanie późnoantycznych dokonań w zakresie wiedzy medycznej, ale także zawierające garść ciekawych informacji dotyczących języka galijskiego używanego na obszarze Galii¹⁷. Oprócz galijskich nazw roślin, używanych w ziołolecznictwie, Marcellus Empiryk zarejestrował całe frazy galijskich zaklęć, które miały pomagać w leczeniu niektórych dolegliwości, np. chorób oczu lub bólu gardła¹⁸.

Lekarz z Burdigali wymienił też w swoim opracowaniu roślinę zwaną po łacinie *herba proserpinalis*, po grecku *draconteum* (= stgr. δρακόντιον n. 'żmijowiec'), po galijsku *gigarus*. Nalewka z tej rośliny miała być doskonałym środkiem stosowanym do likwidacji polipów w nosie:

„Polypum emendat herba proserpinalis, quae Graece draconteum, Gallice gigarus appellatur, vel si sucus eius naribus infundatur vel si papyrus inde infecta et specillo involuta naribus inseratur et postera die educatur” (Marcellus Empiricus, *De medicamentis liber*, cap. X 58¹⁹).

Nie ulega żadnej wątpliwości, że Marcellus Empiryk – lekarz stosujący ziołolecznictwo w swojej praktyce medycznej – uznał nazwę roślinną *gigarus* za galijski odpowiednik łac. *herba proserpinalis* i greckiego *drakóntion*. Nie ma żadnego powodu, by podejrzewać starożytnego autora o pomyłkę w zakresie nazewnictwa specjalistycznego, skoro był on lekarzem wszechstronnie wykształconym, stosującym zioła w praktyce medycznej, a co więcej obywatelem rzymskim pochodzącym z Burdigali (ob. Bordeaux) i praktykującym na terenie antycznej Galii.

¹⁶ A. TOUWAIDE, *Marcellus Empiricus*, w: H. HANCIK, H. SCHNEIDER (red.), *Brill's New Pauly: Encyclopaedia of the Ancient World*, t. V, Leiden–Boston: Brill 2006, s. 300-301.

¹⁷ Marcelli *De medicamentis liber*, ed. G. Helmreich, Lipsiae: B.G. Teubner 1889.

¹⁸ Szerzej na ten temat rozprawia W. MEID, *Heilpflanzen und Heilprüche. Zeugnisse galischer Sprache bei Marcellus von Bordeaux*, Innsbruck: Institut für Sprachwissenschaft der Universität Innsbruck 1996. Galijskie nazwy roślin omawia J. ANDRÉ, *Noms de plantes gaulois ou prétendus gaulois dans les textes grecs et latins*, „Études Celtiques” 22(1985), s. 179-198. Wartość materiałów Marcellusa Empiryka z Burdigali uwydatnia V. Blažek (*Gaulish Language*, „Sborník Prací Filozofické Fakulty Brněnské Univerzity” N 13(2008), s. 47).

¹⁹ Marcelli *De medicamentis*, s. 112. Zob. także J. ANDRÉ, *Noms de plantes gaulois*, s. 189-190; W. MEID, *Heilpflanzen und Heilprüche*, s. 18-19.

KONTROWERSJE W SPRAWIE ETNICZNEJ ATRYBUCJI
FITONIMU *GIGARUM* VEL *GIGARUS*

Atrybucja etruska nazwy *gígarum*, opierająca się na informacjach Pseudo-Dioskoridesa, wydaje się stać w niejkiej sprzeczności z doniesieniem galijskiego lekarza Marcellusa Empiryka z Burdigali (ob. Bordeaux), który nazwę *gigarus* uznał za galijski odpowiednik łac. *herba proserpinalis* i greckiego *drakóntion*. Nalewka z tej rośliny miała być odpowiednim lekiem stosowanym do zwalczania polipów w nosie (*De medicamentis* X 58: „polypum emendet herba Proserpinalis quae Graece draconteum, Gallice gigarus appellatur”). Powstaje oczywiste pytanie, która z dwóch atrybucji jest prawidłowa: etruska czy galijska?²⁰ A może należy założyć, że obie nazwy etruska i galijska reprezentują zapożyczenie z jakiegoś trzeciego źródła, np. z substratu śródziemnomorskiego?

Rozpocznijmy nasze rozważania od weryfikacji danych Pseudo-Dioskoridesa. Otóż na obszarze dzisiejszej Toskanii (a zatem na obszarze dawnego osadnictwa etruskiego) pojawiają się następujące nazwy włoskie określające rośliny z rodziny obrazkowatych: tosk. *gígaro* ‘*Arum* L.’ w Versilia, *gíaro* w Mugello, *gíghero* oraz *gíchero* w Senese²¹. Nazwa *gíaro* w sensie ‘obrazki italskie, *Arum italicum* Mill.’ pojawia się w Sienie²², natomiast forma żeńska *gígara* lub *gíara* ‘obrazki plamiste, *Arum maculatum* L.’ (urobiona od nom. acc. pl. neut.) dominuje na terenie Lacjum²³. Zatem współczesny materiał leksykalny wskazuje niezbicie, że na obszarze Etrurii i Lacjum funkcjonowała w dobie antycznej nazwa *gígarum* (pl. *gígara*) oznaczająca ‘obrazki

²⁰ J. André (*Noms de plantes gaulois*, s. 190) dochodzi do następującej konkluzji: „A partir de là, le mot peut être gaulois ou étrusque, et il est difficile d’en décider”.

²¹ O. PENZIG, *Flora popolare italiana*, t. I, Genova: Tipografia del Regio Istituto dei Sordomuti 1924, s. 52-53; V. BERTOLDI, *Nomina tusca...*, s. 298; J. ANDRÉ, *Les noms de plantes dans la Rome antique*, Paris: Société d’Éditions «Les Belles Lettres» 1985, s. 110.

²² Toskański botanik G. Targioni Tozzetti (*Relazioni d’alcuni viaggi fatti in diverse parti della Toscana, per osservare le produzioni naturali*, t. VIII, Firenze: Stamperia Imperiale 1754, s. 47) mówi o tej roślinie: „Nasce massime nelle nostre maremme di Siena dove si chiama volgarmente *gígaro*”. Informuje ponadto, że liście danej rośliny służą do owijania i konserwowania sera o nazwie *ricotta*. V. BERTOLDI, *Nomina tusca*, s. 299, pieczołowicie dodaje, że już Pliniusz Starszy donosił o wykorzystaniu liści rośliny zw. *arum* do przechowywania sera (*Nat.* XXIV, 149: „in foliis ari caseus optime servari traditur”).

²³ V. BERTOLDI, *Nomina tusca*, s. 299; IDEM, *Il «gigarus» di Marcello ed il «cicarō» di Petronio*, „Études Celtiques” 2(1937), s. 28-29; G. ALESSIO, *Una voce toscana di origine etrusca: gíghero “Arum v. sp.” < gīgārus ‘id.’*, „Studi Etruschi” 11(1937), s. 253-263.

plamiste', 'obrazki italskie' lub podobną roślinę z rodziny obrazkowatych²⁴. Widzimy zatem, że anonimowy interpolator dzieła Dioskoridesa prawidłowo zasygnalizował rozpowszechnienie nazwy *gígarum* (γίγαρον) 'Arum L.' na obszarze Etrurii.

Apelatyw *gígarum* nie wydaje się rdzennie etruski z kilku powodów. Po pierwsze, wykazuje on typowo łacińską końcówkę *-um*, która mogłaby świadczyć o latynizacji jakiegoś lokalnego fitonimu. Po drugie, nazwa wydaje się jakąś formacją dwuczłonową, która w drugim członie zawiera łacińską adaptację gr. ἄρον n. 'nazwa różnych roślin, zwłaszcza z rodziny *arum*, obrazkowców: 1. *Arum italicum*; 2. *Colocasia antiquorum* [= *Arum colocasia* L.]; 3. *Arum Dioscoridis*'²⁵. W istocie rzeczy, w tekstach antycznych pojawia się fitonim łac. *aron*, *arum* n., także *aros* (*arus*) f. przybierający trojaki znaczenie: 'nie występująca w Polsce odmiana obrazków (*Arum colocasia* L.); inna odmiana tej rośliny (*Arum dracunculus* L.); obrazki plamiste (*Arum maculatum* L.)'²⁶. Po trzecie, język etruski nie posiadał spółgłosek dźwięcznych w swoim systemie fonologicznym²⁷, podczas gdy jednostka leksykalna *gígarum* (γίγαρον) zawierała aż dwie spółgłoski dźwięczne i to w członie początkowym (domniemanego złożenia), który nie może być wywodzony ani ze źródła greckiego, ani łacińskiego. Istnieje zatem możliwość, że zlatynizowana nazwa *gigarum* wywodzi się ostatecznie z jakiegoś odrębnego źródła. Dwie możliwości powinniśmy poważnie brać pod uwagę: zapożyczenie ze źródła italskiego (zwłaszcza umbryjskiego) lub galijskiego. Pierwsza ewentualność w przeciwieństwie do drugiej wydaje się zupełnie iluzoryczna, gdyż w językach italskich nie spotykamy ani stosownej jednostki leksykalnej *gig-, ani też żadnego śladu rdzenia indoeuropejskiego *geig-. Zwróćmy się tedy ku opcji celtyckiej, a konkretnie galijskiej.

Pseudo-Dioskorides nie podał żadnego galijskiego ekwiwalentu dla 'Arum L.', ale wyręczył go w tym zakresie Marcellus Empiryk, lekarz wy-

²⁴ Por. S. BATTAGLIA, *Grande dizionario della lingua Italiano*, t. VI, Torino: Unione Tipografico-Editrice Torino 1995, s. 775-776; M. CORTELAZZO, P. ZOLLI, *Dizionario etimologico della lingua italiana*, Bologna: Zanichelli Editore 1999², s. 658; T. DE MAURO, M. MANCINI, *Garzanti dizionario etimologico*, Milano: Garzanti 2000, s. 852; A. NOCENTINI, *L'etimologico vocabulario della lingua italiana*, Milano: Le Monnier 2010, s. 501.

²⁵ Z. ABRAMOWICZÓWNA (red.), *Słownik grecko-polski*, t. I, Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe 1958, s. 331.

²⁶ M. PLEZIA, *Słownik łacińsko-polski*, t. I, Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe 1959, s. 261 oraz *Uzupełnienie do tomu I*, s. 3 (wkładka); J. ANDRÉ, *Les noms de plantes*, s. 26.

²⁷ L. BONFANTE, *Etruscan*, Berkeley-Los Angeles: University of California Press 1990, s. 14 („Etruscan had voiceless consonants or stops, *k* (and *c* and *q*), *p* and *t*; but not the voiced (sonant) consonants *g*, *b* and *d*'”).

chowany i działający w Galii, który jednoznacznie zawyrokował, że tego rodzaju roślina po galijsku („Gallice”) nazywała się *gigarus*. Nie ma powodu, by podważać wiarygodność medyka z Burdigali (tj. Bordeaux), który przecież podczas praktyki lekarskiej musiał stale stykać się z galijską nomenklaturą zielarską.

Za galijską genezą nazwy przemawia też etymologia. Nie ulega bowiem wątpliwości, że wszystkie gatunki obrazków są gorzkawe i ostre w smaku, a korzeń kolokazji jadalnej spożywano dopiero po ugotowaniu. W związku z tym przypuszczam, że etrusko-galijska nazwa roślinna *gígarum* vel *gígarus* została urobiona od przymiotnika ie. **giġ-ú-s* (lub **giġ-ró-s*) ‘gorzki, cierpki, ostry w smaku’, por. lit. *gižùs* adi. ‘zjełczały; gorzki, kwaśny, ostry w smaku; uciążliwy, ponury’, orm. *kcu* adi. (osnowa na *-u-*) ‘gorzki, cierpki, jełki’, stirl. *gér* adi. ‘ostry, kwaśny, cierpki’ (< celt. **gigro-*)²⁸. Ostateczną podstawą derywacyjną jest rdzeń czasownikowy **geiġ-* ‘kłuć, kąsać / stechen, beißen’²⁹, por. lit. *gižti* ‘(w ustach, w gardle) piec, palić, drapać’, *gižti* ‘gorzknieć, kisać, kwaśnieć (o mleku, piwie)’, *gaižti* ‘gorzknieć’³⁰, orm. *kcanem* ‘kłuć, kąsać’ (aor. 3 os. sg. *ekic*), oset. (dialekt irański) *æñqīzyn* ‘fermentować, być w stanie fermentacji’, *æñqīzæn* ‘zakwas, zaczyn, drożdże’ (< irań. **hamgaizana-*)³¹, *qyzyn* ‘grozić, odnosić się nieprzyjaźnie, pożądać złego; sprowadzać niepogodę’ (= *ġizun* w dialekcie digorońskim), także oset. irań. *qyzt* (*qyst*), dig. *ġizt* (*ġist*) ‘niepogoda, słota, szaruga’³². Obecność indoeuropejskiego rdzenia przymiotnikowego **giġ-* w językach celtyckich wyspowych (por. stirl. *gér* < celt. **gig-ro-*) pozwala zakładać, że mógł on pojawiać się także u Celtów kontynentalnych, m.in. u Gallów. Co więcej, nie można wykluczać ewentualności, że już w dobie indoeuropejskiej pomiędzy rdzeń **giġ-* ‘gorzki, ostry’ a przyrostek **-ro-* została wstawiona samogłoska zani-

²⁸ J. POKORNY, *Indogermanisches etymologisches Wörterbuch*, Bern–München: Francke Verlag 1959, s. 356; S.E. MANN, *An Indo-European Comparative Dictionary*, Hamburg: Helmut Buske Verlag 1984/87, s. 272-273 (s.v. *giġus*).

²⁹ J. POKORNY, *Indogermanisches*, s. 356. Autor nie wyklucza, że z tego samego indoeuropejskiego rdzenia należy wywodzić również albański apelatyw *gjizë* f. ‘ser z koziego mleka’. Istnieje też albański czasownik *ngjizem* ‘krzepnąć (o krwi); ścinać się; zsiadać się (o mleku)’, który ma przypuszczalnie genezę denominalną, zob. V. OREL, *Albanian Etymological Dictionary*, Leiden–Boston–Köln: Brill 1998, s. 299.

³⁰ E. FRAENKEL, *Litauisches etymologisches Wörterbuch*, t. I, Heidelberg: Carl Winter – Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht 1962, s. 129; W. SMOCZYŃSKI, *Słownik etymologiczny języka litewskiego*, Wilno: Uniwersytet Wileński 2007, s. 177.

³¹ J. POKORNY, *Indogermanisches*, s. 356; W.I. ABAJEW, *Istoriko-ètimologičeskij słowar’ osetinskojazyka*, t. I, Leningrad: Izdatel’stvo Akademii Nauk SSSR 1958, s. 165.

³² W.I. ABAJEW, *Istoriko-ètimologičeskij*, t. II, Leningrad: Izdatel’stvo „Nauka” 1973, s. 336.

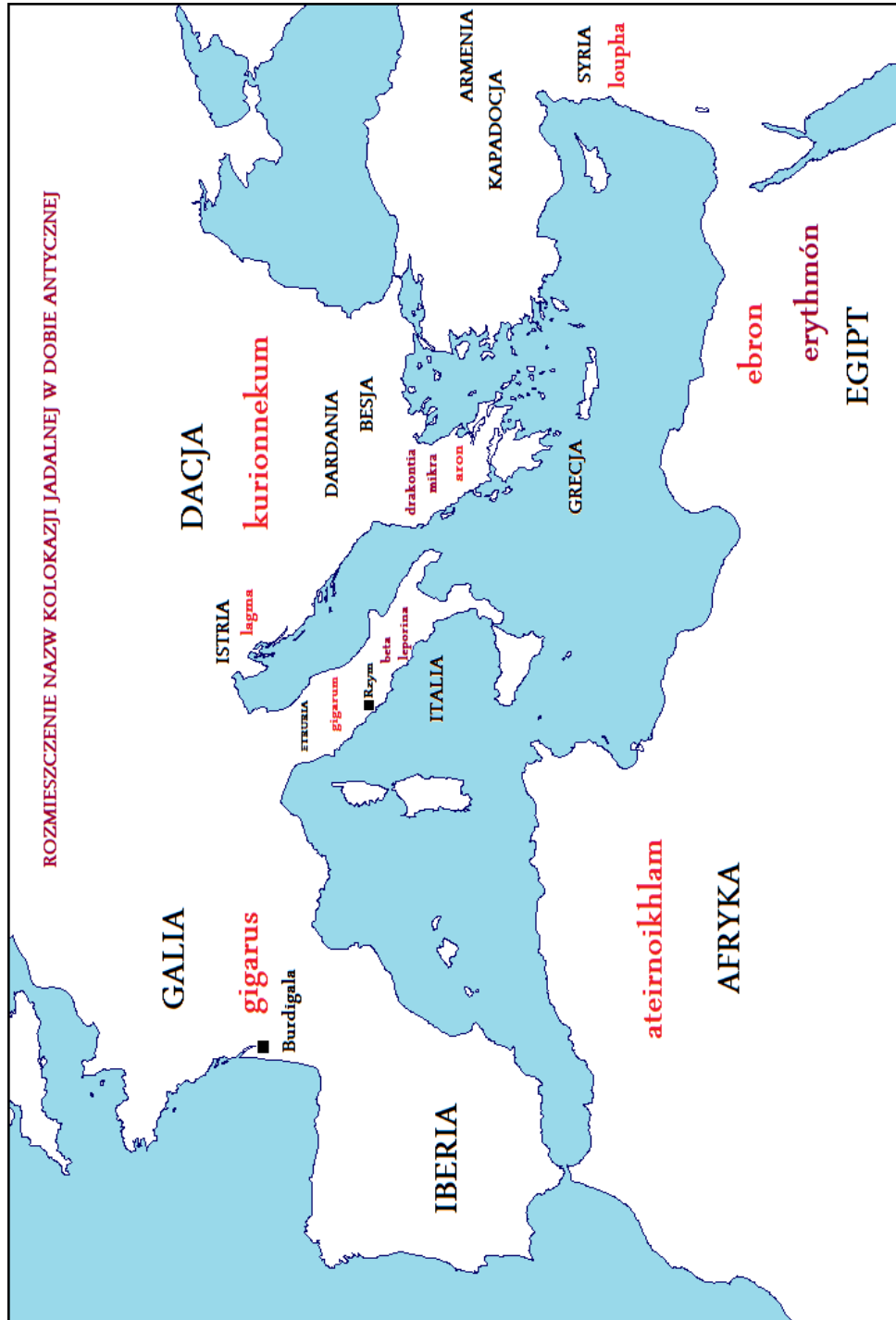
kowa zw. *schwa Indogermanicum* (ie. *ə), analogicznie jak w przymiotniku ie. **dhal-ə₁-ró-* 'kwitnący, świeży', por. gr. θαλερός adi. 'dzielny, młody, hoży; młodzieńczy, świeży, kwitnący', orm. *dalar* adi. 'zielony, świeży'³³. W tym stanie rzeczy, można by przyjąć, że przymiotnik stirl. *gér* reprezentuje formę goidelską **gigró-* (z regularnym zanikiem schwa w pozycji przedakcentowej), a galijska nazwa rośliny *gigarus* wywodzi się z celt. **gígáro-* 'roślina o gorzkim, cierpkim smaku' (gdzie samogłoska -a- kontynuuje ie. *ə w pozycji poakcentowej). Oczywiście, nie można także odrzucać możliwości, że rdzeń przymiotnikowy **giġ-*, obecny w językach celtyckich (stirl. *gér* adi. 'ostrzy, kwaśny, cierpki' < ie. **giġ-[ə₁]-ró-*), został dodany bezpośrednio do grecko-rzymskiej nazwy *aron*, *arum* n. lub *aros* (*arus*) f. 'roślina z rodziny obrazkowców'. W ten sposób powstała hybryda galijsko-łacińska *gigarum* n. obok *gigarus* f. 'obrazki, *Arum* L.'. Wyraz ten trafił w jakimś momencie dziejowym do Etrurii i został przejęty przez jej ówczesnych mieszkańców.

Dochodzimy do ostatecznej konkluzji, że rozpatrywana nazwa roślinna *gigarum* / *gigarus* była rozpowszechniona zarówno na obszarze Galii kontynentalnej, jak w Etrurii (i być może w Lacjum). Oba źródła antyczne (tj. Pseudo-Dioskorides, Marcellus Empiryk) przekazały nam informacje wzajemnie się uzupełniające i bynajmniej niestojące ze sobą w sprzeczności.

Na następnej stronie ryc. 2. Rozmieszczenie nazw kolokazji jadalnej w dobie antycznej.

Źródło: Opracowanie własne.

³³ R. BEEKES, *Etymological Dictionary of Greek*, t. I, Leiden–Boston: Brill 2010, s. 530-531.

BIBLIOGRAFIA

- ABAJEW W.I.: Istoriko-ètimologièeskij słowar' osetinskogo jazyka, t. I, Leningrad: Izdatel'stvo Akademii Nauk SSSR 1958.
- ABAJEW W.I.: Istoriko-ètimologièeskij słowar' osetinskogo jazyka, t. II, Leningrad: Izdatel'stvo „Nauka” 1973.
- ABRAMOWICZÓWNA Z. (red.): Słownik grecko-polski, t. I, Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe 1958.
- ALESSIO G.: Una voce toscana di origine etrusca: *gìghero* “*Arum* v. sp.” < *gīgārus* ‘id.’, „Studi Etruschi” 11(1937), s. 253-263.
- ANDRÉ J.: Les noms de plantes dans la Rome antique, Paris: Société d'Éditions «Les Belles Lettres» 1985.
- ANDRÉ J.: Noms de plantes gaulois ou prétendus gaulois dans les textes grecs et latins, „Études Celtiques” 22(1985), s. 179-198.
- BATTAGLIA S.: Grande dizionario della lingua italiana, t. VI, Torino: Unione Tipografico-Editrice Torino 1995.
- BEEKES R.: Etymological Dictionary of Greek, t. I-II, Leiden–Boston: Brill 2010.
- BERTOLDI V.: Nomina tusca in Dioscoride, „Studi Etruschi” 10(1936), s. 295-320.
- BERTOLDI V.: Il «*gigarus*» di Marcello ed il «*cicarō*» di Petronio, „Études Celtiques” 2(1937), s. 28-32.
- BLAŽEK V.: Gaulish Language, „Sborník Prací Filozofické Fakulty Brněnské Univerzity” N 13(2008), s. 37-65.
- BONFANTE L.: Etruscan, Berkeley–Los Angeles: University of California Press 1990.
- CARNOY A.: Dictionnaire étymologique des noms grecs de plantes, Louvain: Publications Universitaires – Institut Orientaliste 1959.
- CHORAFAS E. [ΧΩΡΑΦΑΣ Ε.] (tłum.): Διοσκουριδίου περί ὕλης ἰατρικῆς, t. II, Αθήνα: Εκδόσεις Λ. Γεωργιάδης 2002.
- CORTELAZZO M., ZOLLI P.: Dizionario etimologico della lingua Italiano, Bologna: Zanichelli Editore 1999².
- DE MAURO T., MANCINI M.: Garzanti dizionario etimologico, Milano: Garzanti 2000.
- DIETRICH A.: Die Dioskurides-Erklärung des Ibn al-Baitār: ein Beitrag zur arabischen Pflanzen-synonymik des Mittelalters, Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht 1991.
- FAURE SABATER R.: Diccionario de nombres geográficos y étnicos del mundo, Madrid: Espasa Calpe 2004.
- FERRARI A.: Dizionario del luoghi del mito, Milano: RCS Libri 2011.
- FRAENKEL E.: Litauisches etymologisches Wörterbuch, t. I, Heidelberg: Carl Winter – Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht 1962.
- GORCZYŃSKI T. (red.): Rośliny użytkowe, Warszawa: Wiedza Powszechna 1961.
- HELMREICH G. (ed.): Marcelli De medicamentis liber, Lipsiae: B.G. Teubner 1889.
- JOHNSON K.P.: An Etruscan Herbal?, „Etruscan News” 5(2006), s. 1, 8.
- MANN S.E.: An Indo-European Comparative Dictionary, Hamburg: Helmut Buske Verlag 1984/87.
- MEID W.: Heilpflanzen und Heilssprüche. Zeugnisse gallischer Sprache bei Marcellus von Bordeaux, Innsbruck: Institut für Sprachwissenschaft der Universität Innsbruck 1996.

- MONTANARI F.: Vocabolario della lingua greca, Milano: Loescher Editore 2003.
- NOCENTINI A.: L'etimologico vocabolario della lingua italiana, Milano: Le Monnier 2010.
- OREL V.: Albanian Etymological Dictionary, Leiden–Boston–Köln: Brill 1998.
- PENZIG O.: Flora popolare italiana, t. I, Genova: Tipografia del Regio Istituto dei Sordomuti 1924.
- PLEZIA M.: Słownik łacińsko-polski, t. I, Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe 1959.
- POKORNY J.: Indogermanisches etymologisches Wörterbuch, Bern–München: Francke Verlag 1959.
- SMOCZYŃSKI W.: Słownik etymologiczny języka litewskiego, Wilno: Uniwersytet Wileński 2007.
- TADAJCZYK K.: Dioskurides i jego ziołolecznictwo w świetle przedmowy do dzieła *Peri hyles iatrikes*, „Farmacja Polska” 56(2000), z. 24, s. 1150-1153.
- TARGIONI TOZZETTI G.: Relazioni d'alcuni viaggi fatti in diverse parti della Toscana, per osservare le produzioni naturali, t. VIII, Firenze: Stamperia Imperiale 1754.
- TOUWAIDE A.: Marcellus Empiricus, w: H. Hancik, H. Schneider (red.). Brill's New Pauly: Encyclopaedia of the Ancient World, t. V, Leiden–Boston: Brill 2006 s. 300-301.
- WELLMANN M. (ed.): Pedanii Dioscuridis Anazarbei de materia medica libri quinque, vol. I quo continentur libri I et II, Berolini: Weidmann 1958².
- WITCZAK K.T.: Dardanian Plant Names, „Linguistique Balkanique” 53(2014), z. 2-3, s. 95-102.

GIGARUM VEL *GIGARUS* 'KOŁOKAZJA JADALNA'
– NAZWA ETRUSKA CZY GALIJSKA?

Streszczenie

Autorzy starożytni (Pedanios Dioskorides z Anazarbos, Pseudo-Dioskorides, Marcellus Empiryk z Burdigali) przytaczają liczne regionalne nazwy 'kolokazji jadalnej, *Colocasia esculenta* (L.) Schott', rośliny użytkowej z rodziny obrazkowatych (zob. ryc. 2). Źródła antyczne przypisują nazwę *gigarum* lub *gigarus* rozmaitym ludom: Ps.-Dioskorides wskazuje Etrusków, a Marcellus Empiryk Gallów jako użytkowników tych nazw. Istotnie, włoskie nazwy obrazków, pojawiające się na terenie dzisiejszej Toskanii (np. wł. tosk. *gígaro* 'Arum L.' w Versilia, *gíaro* w Mugello, *gíghero* oraz *gíchero* w Senese, *gíaro* 'obrazki włoskie, *Arum italicum* Mill.' w Sienie) i północnego Lacjum (np. wł. dial. *gígara*, *gíara* 'obrazki plamiste, *Arum maculatum* L.'), poświadczają obecność apelatytu *gigarum* na obszarze Etrurii (ob. Toskanii). Ponieważ język etruski nie posiadał spółgłosek dźwięcznych w swoim systemie fonologicznym, nazwa *gigarum* powinna być uznana za zapożyczenie z jakiegoś źródła galijskiego. Proponowana w niniejszej pracy etymologia wskazuje na celtycką i indoeuropejską genezę, por. stirl. *gér* adi. 'kwaśny, cierpki, ostry (w smaku)' (< ie. **gig̥*-[*ə*]-*ró*-). Istotnie, wszystkie gatunki obrazków są gorzkawe i ostre w smaku, a korzeń kolokazji jadalnej spożywa się po jego ugotowaniu.

Słowa kluczowe: nazwy botaniczne; język etruski; język galijski; Pedanios Dioskorides.

IS *GIGARUM* OR *GIGARUS* 'TARO' AN ETRUSCAN OR GAULISH TERM?

Summary

Ancient authors, including Pedanius Dioskorides of Anazarbus, Pseudo-Dioskorides and Marcellus Empiricus of Burdigala, quote numerous regional terms for 'taro, *Colocasia esculenta* (L.) Schott', the well-known plant of the *Araceae* family (see illustr. 2). According to Ps.-Dioskorides, a name *gigarum* was used by the Etruscans to refer to the plant, whereas Marcellus of Burdigala (now Bordeaux) informs us that the Gauls used a similar form *gigarus*. Ps.-Dioskorides' opinion seems to be confirmed by the cognate Italian names for 'arum, *Arum* L.', attested in Tuscany (e.g. Ital. Tosk. *gígaro* 'Arum L.' in Versilia, *gíaro* in Mugello, *gíghero* and *gíchero* in Senese, *gíaro* 'Italian arum, *Arum italicum* Mill.' in Siena) as well as in Lazio (cf. Ital. dial. *gígara*, *gíara* 'snakeshead, *Arum maculatum* L.'). As the Etruscan language had no voiced consonants in its phonological system, the plant name *gigarum*, found in Etruria, should be treated as a Gaulish loanword. The etymology put forth in this paper argues for a Celtic and Indo-European origin, cf. Old Irish *gér* adj. 'sharp (of taste), sour, acid, harsh' (< PIE. **gíg*-[*ǵ*]-*ró*-). All plants of the *Araceae* family are bitter and sharp in taste (taro root can be consumed after being cooked).

Key words: botanical names; Etruscan language; Gaulish language; Pedanius Dioskorides.